

Könyv és könyvtár

XXII-XXIII. 2000-2001

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

215:K/35

A DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

XXII – XXIII. kötet, 2000 –2001

ANNALS OF THE UNIVERSITY
AND NATIONAL LIBRARY
UNIVERSITY OF DEBRECEN

vol. XXII – XXIII. 2000 –2001

Szerkesztette:

KUN ANDRÁS
SZESZÁK FERENCNÉ

Editors:

KUN ANDRÁS
SZESZÁK FERENCNÉ

02758/2011

A kötet lektorai:

BITSKEY ISTVÁN, GÁRDONYI SÁNDORNÉ, HAVAS LÁSZLÓ,
IMRE MIHÁLY, KOLTAY KLÁRA, KÖPÖSDI ZSUZSA,
LÉVAY BOTONDNÉ, OJTOZI ESZTER, SZÖGEDI GABRIELLA

HU ISSN 0415–1305

Felelős kiadó: Dr. Győry Kálmán rektor
Készült 300 példányban a Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 26,5 A/5 ív

2001–359

TARTALOM

<i>Gesztyei Tamás</i> : A Korvin könyvtár Plinius-kódexe, avagy hogyan készült egy humanista szövegkiadás – THE PLINY-CODEx OF BIBLIOTHECA CORVINIANA OR THE PREPARATION OF A HUMANIST EDITION	5
<i>Oláh Szabolcs</i> : Megkülönböztetés és kommunikáció. Melius Péter prédikációfüzére a Krisztus közbenjárásáról (1561) – UNTERSCHIEDUNG UND KOMMUNIKATION. DIE PREDIGTSAMMLUNG VON PETER MELIUS ÜBER DAS MITTLERAMT CHRISTI (1561).....	27
<i>Eredics Péter</i> : „A’ ti vigasztalástokra e’ következendő kevés számú leveletskéket irtam”. Szokolyai Anderko István életéről és fordítói tevékenységéről – ÜBER DAS LEBEN UND DIE ÜBERSETZUNGEN VON ISTVÁN SZOKOLYAI ANDERKO.....	53
<i>Sebestyén Attila</i> : Hagyomány és újítás a halotti búcsúztató versekben. Debreceni kollégiumi kéziratok költészet (1736–1800) – TRADITION AND INNOVATION IN FUNERAL POEMS: MANUSCRIPT COLLECTIONS OF THE CALVINIST COLLEGE OF DEBRECEN (1736-1800).....	73
<i>Debreczeni Attila</i> : Nyilvánosság és társulás a 18. század végének magyar irodalmában – PUBLICITY AND SOCIETY IN THE HUNGARIAN LITERATURE IN THE LATE 18 TH CENTURY.....	105
<i>Borbély Szilárd</i> : Az első magyar <i>Aeneis</i> -fordítások. Földi János fordítás-töredékének környezete – DIE ERSTEN UNGARISCHEN <i>AENEIS</i> -ÜBERSETZUNGEN.....	129

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kiss Sebestyén</i> : A lipcsei és a drezdai Sallustius-kéziratokról – DIE LEIPZIGER UND DRESDNER SALLUST-HANDSCHRIFTEN.....	169
<i>Csorba Dávid</i> : Debreceni Ember Pál kézirat naplója a puritán Debrecenből – PÁL DEBRECENI EMBER’S AUTOGRAPH JOURNAL FROM THE PURITAN DEBRECEN.....	175
<i>Bitskey István</i> : Debreceni festett pergamenkötések – THE PAINTED PARCHMENT BINDINGS OF DEBRECEN	189
<i>Földvári Sándor</i> : Cirill liturgikus könyvek provenienciális kérdései. Hodinka Antal koncepciója az újabb kutatások tükrében – PROVENIENCE OF THE OLD-PRINTED CYRILLIC BOOKS BEING HELD IN CHURCH LIBRARIES OF THE FORMER HUNGARIAN KINGDOM. ANTON HODINKA’S CONCEPTION AS REFLECTED BY THE LATEST RESEARCHES	193
<i>Fekete Csaba</i> : Debreceni könyvtáros deákok 1700 előtt – XVII TH CENTURY STUDENT LIBRARIANS OF THE DEBRECEN REFORMED COLLEGE LIBRARY.....	211

FÖLDEVÁRI SÁNDOR

CIRILL LITURGIKUS KÖNYVEK PROVENIENCIÁLIS KÉRDÉSEI**(Hodinka Antal koncepciója az újabb kutatások tükrében)****A cirill könyvészet sajátos szempontjai***

Hazai egyházi gyűjteményeink cirill és glagolita anyagára nem az egyháztörténet, hanem a magyarországi cirill könyvészet figyelt fel. Ebből adódóan kezdetben az anyag megközelítési szempontjai is mások voltak. Elsősorban a ritkaságnak számító, nyomdatörténetileg értékes példányokra, illetve a nyelvészetileg érdekes kéziratokra irányult korábban a figyelem. Jóllehet már a cirill könyvészet hazai úttörője, HODINKA Antal is elsősorban egyháztörténeti motiváltsággal fordult a cirill könyvek leírása felé. A keleti szertartású kereszténységben egy-egy templomnak minimálisan tíz-húsz liturgikus könyvre van szüksége, amelyek az adott esetben egyházi szláv nyelvűek, így külföldi nyomdák drágán importált termékei. A könyvek eredetének, azaz a provenienciának a kérdése tehát igen összetett problémakör, amelynek vizsgálata különböző történeti diszciplínák területeit gazdagíthatja – emeli ki HODINKA. Példaként említi a kérdéskör gazdaságtörténeti oldalát is: egy-egy szerkönyv ára sokszor egy, sőt két tén árával volt egyenértékű, a kárpátaljai görög katolikus lakosság pedig a jobbágysorba került ki, sőt az *unió előtt* az orthodox (pravoszláv) *papság* is jobbágysorban élt. A cirill könyvészet így a történettudományi, művészet- és irodalomtörténeti diszciplínák sokkal szélesebb körét érinti, mint első pillantásra vélhetjük; nem korlátozódhat csupán a kollacionálási, a nyomdatörténeti vagy könyvkötészeti és hasonló kérdésekre. (HODINKA, 1909. 787–814: „A munkácsi püspökség területén használt szerkönyvek története.” Vö. HODINKA, 1925.)

* A szerző örömmel tesz eleget azon szerződéses kötelezettségének, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíj Kuratóriumának köszönetet mondjon, amiért monográfia írására három éves támogatást biztosított 1998–2001. között; a jelen tanulmány a monográfia koncepcióját illusztrálja.

Bennünket korábban az egri cirill és glagolita fond feltárásakor is ennek egyháztörténeti oldala érdekelt. Abból a szempontból foglalkoztunk vele, milyen adatokkal szolgálnak ezek a könyvek a görög katolikus papnövendékek és az egri püspökség viszonyának jobb megismeréséhez, milyen következtetésekre ad alapot e könyvek vizsgálata Eger kulturális kisugárzásának megrajzolását illetően. Az egri cirill és glagolita fond darabjai természetesen a szűkebb könyvészeti szempontokból, például nyomdatörténetileg is komoly szakmai érdeklődésre tarthatnak számot. A könyvek közt számos ritkaság található, sőt az eddig ismert és leírt gyűjteményeket tekintve unikumnak nevezhető példány is. Emeli az egri fond értékét, hogy a legtöbb könyv alig használt, igen jó állapotban őrződött meg. A könyvészeti kérdésekkel foglalkoztunk már a gyűjtemény általunk történt feltárása kapcsán. (FÖLDVÁRI – OJTOZI, 1992. Az újabb vizsgálatok összefoglalása a kérdés irodalmával: ФЕЛЬДВАРИ, 1995. [oroszul], ФЙОЛЬДВАРИ, 1996. [ukránul; rövidítve]).

Cirill könyvek behozatala a Habsburg Birodalomba

Mint ismeretes, az első magyarországi cirill szakbibliográfia HODINKA Antalnak köszönhető; ez lényegében Ivan KARATAJEV munkájának kivonatolásán alapul. (HODINKA, 1890. КАПАТАЕВ, 1883.) Ugyancsak a Magyar Könyvszemle oldalain, és ugyanebben a korszakban foglalkozott a kárpátaljai ruszinok liturgikus könyveivel Alekszej L. PETROV, akinek hatalmas kárpátalja-történeti munkásságából éppen ez a cirill könyvészeti dolgozata vált kevésbé ismertté a nemzetközi szakmai közvélemény előtt. (PETROV, 1890. A szerkesztő közlése: „... hazánkban tartózkodó és nyelvünket értő orosz tudós, aki a folyóirat felkérésére átengedte tanulmányát”. Ibid. 300. – *Alekszandr*-nak olvasták az A. kezdőbetűt *Alekszej* helyett. N. B. ez igen fontos bizonyítéka PETROV magyar nyelvtudásának! A MKszle akkori szerkesztőjével tényleg magyarul beszélhetett, mert az illető oroszul nem tudván, nem pusztá udvariasságból írta e sorokat.) – Már korábban is jelentek meg e tárgykörben tanulmányok, a hazai szláv könyvészetet nem számíthatjuk HODINKÁTÓL. (BOYNYCHICH, 1878.) Feltehetően megemlítenő, hogy a magyar szlavisztika klasszikusa, MELICH is foglalkozott HODINKA témájával, sőt: vele egyidőben! (MELICH, 1909.) HODINKÁT elsősorban az a kérdés foglalkoztatta, honnan és hogyan szereztek be szerkönyveiket a ruszin parókiák. Ennek kapcsán vizsgálta a

Magyarországon házaló orosz könyvárusok működését. (HODINKA, 1909. Uő, 1925.) Mások a kereskedők szerb vásárlóközönségével is foglalkoztak, jelesen Mita KOSTIĆ. (КОСТИЋ, 1912. J. Ж. [=ЖИВОЙНОВИЋ] recenziója, 1912. alapján ismerteti MARGALITS, 1918. 912. tétel, rossz oldal-számot adva.) Megállapítást nyert, hogy a szerbek is vásárolták az orosz és ukrán nyomdak termékeit, éspedig a Kurzböck-nyomda felállítása után is, mivel annak unitus termékeit nem fogadták szívesen az orthodox szerbek. Jóllehet az 1770. február 14-én felállított Kurzböck-nyomda húsz évre kizárólagos jogot kapott a cirill könyvek előállítását illetően. (ГАВРИЛОВИЋ, 1974.) Ez is közrejátszott abban, hogy az orosz könyvkereskedők nem léphették át többé az országhatárt. Így, mint HODINKA megállapítja, a Kurzböck-nyomda felállításának évében Magyarországra érkezett Szytepan Gregorovics, Ivan Ivanov és Ignatyij Tyimofejev voltak az utolsó orosz („muszka”) könyvárusok. (HODINKA, 1909. Uő, 1925.)

Amint maga HODINKA utal rá, kitiltásuk nem csupán a bécsi nyomda privilégiumával függött össze, hanem a Habsburg Birodalom politikai védelmével is: a kémek, ügynökök, gyanús elemek távol tartásával. Ami pedig a moszkvai nyomtatványokat illeti, ezek politikai szempontból is figyelmet keltő „szakadár” (orthodox) megfogalmazásokat tartalmaztak: nemcsak a pápa helyett dicsőítették az orosz patriarchát – ez szerves része a liturgiának, és orthodox (pravoszláv) szerkönyvekben nem is lehetne másként, csak hogy éppen a hazai szerbek saját patriarchájuk, nem pedig az orosz patriarcha fennhatósága alá tartoztak; ezen túlmenően: az uralkodó neve helyén minden oroszok cárját említették a moszkvai szerkönyvek. Mindez a nyomtatásuk helyéből adódóan természetes is.

Elvileg tehát a nem-egyesült, azaz orthodox lakosság körében (szerbek, románok) terjeszthetők lehettek volna az orthodox liturgikus könyvek, hiszen a vallásukat szabadon gyakorolható szerbek joga, hogy például a Szentlélek származását illetően orthodox (azaz: Filioque nélküli) szövegezésű szerkönyveket használhassanak – az viszont már nem csupán vallási, hanem politikai kérdés, ha az orosz cár neve szerepel a liturgikus könyvekben. A bécsi nyomda felállítását így határozott Habsburg-érdekek is indokolták (a hazai orthodox és görög katolikus egyházak, illetőleg a szerb, román és ruszin nemzetiségek érdekei mellett). Az orosz könyvkereskedők működését pedig a bécsi nyomda felállítása után lehetett csak alapos ürüggyel betiltani. Jóllehet a cenzúra és a határőrizet – mint HODINKA kimutatja – már korábban is megnehezítette tevékenységüket, a

bécsi udvar és az orosz cár közötti jó politikai viszony fenntartása érdekében működésüket a bécsi nyomda létesítése előtt még nem tiltotta be az uralkodó.

A szerbek is orosz-orientáltságuk folytán folyamodtak az oroszországi könyvek illegális behozatalához (például a tanulmányaikat Oroszországban folytató tanítók és más értelmiségiek útján), főként azokban az időszakokban, amikor politikai elégedetlenségük érzése mélyebbé vált. (SCHWICKER, 1880. 78–121. Korszakunkra: KÁLLAY, 1877. Rövid áttekintés: UROSEVICS, 1969. 42–44. PICOT, 1873. Az ekkor formálódó szerb nemzeti öntudatra: ADLER, 1979.) Azt sem szabad ugyanakkor elfelejtenünk, hogy a Kurzböck-nyomda működését a konszolidált szerb klérus megelégedése kísérte – amely klérus bizonyos mértékű szerb nemzeti-ségi-politikai önkormányzati szerepet is betöltött –, amit a karlócai szerb metropolita egyházi jóváhagyásával megjelent ima- és ábécéskönyvek is tanúsítanak. – Rövid nyomdatörténeti kitérőnk is jelzi, hogy Mária Teréziának, illetve a bécsi udvarnak a birodalom jól olajozott működése lebegett a szeme előtt, és nem szabad (legalábbis a történelmi logika szintjén nem tehető meg) a bécsi politika lépéseit egyik vagy másik nép – akár a magyar, akár a szerb, akár a ruszin –, illetve egyik vagy másik vallásfelekezet – akár a római vagy a görög katolikus, akár az orthodox – kizárólagos szempontjából megítélnünk, még kevésbé az ‚igazságos‘ – ‚igazságtalan‘ abszolút címkéivel ellátnunk. A részek harmonikus egészként való működtetése volt a cél, a sokféle komponensnek kiegyensúlyozott rendszerben való összehangolása.

A munkácsi egyházmegye könyvbizottságának problémái

Saját nyomda nem létezett

A kárpátaljai ruszinok alig egy évvel az orosz könyvkereskedők kitiltását követően, 1771. szeptember 19-én nyerik el a pápától az önálló görög katolikus püspökség felállítását. A liturgikus könyvek biztosítása érdekében már korábban is megfigyelhető a munkácsi apostoli vikáriusok, így különösen *Olsavszky Mihály Mánuel* törekvése egy saját, görög katolikus irányítású nyomda felállítására. A nyomda létesítésének szándéka azonban az önálló munkácsi püspökök idejében sem vált valóra. (СТРИПСЬКИЙ, 1942.) A kérdés feldolgozásának HODINKA külön monográfiát kívánt szentelni, ám a munkácsi püspökség tervezett nyomdájára vonatkozó te-

temes levéltári anyaggyűjtését már nem tudta élete során feldolgozni. A problémának az ad különös nyomatékot, hogy a nyomda felállításának állandó szüksége táplálta a múlt században elsőként *Lutskey Mihály* által megfogalmazott és mások, főként *Anatolij Kralitzkij* által színes legendává duzzasztott hipotézist a körtvélyesi monostor állítólagos nyomdájáról. Legutóbb BORSA Gedeon értekezése foglalta össze a körtvélyesi nyomda létezését cáfoló, a legendát szertefosztató érveket (BORSA, 1994.). Maga PETROV is elfogadta a körtvélyesi nyomda működését, csak egyes „kiadványok” létezését cáfolta. (ПЕТРОВ, 1908.) Később SZTRIPSKY Hiadornak a nyomda fennállását kétségbe vonó dolgozata (SZTRIPSKY, 1942.) azáltal is veszített erejéből, hogy publikálásának ideje és helye miatt a legendát a huszadik század második felében is fenntartó szerzők nem ismerték; ugyanakkor a nyomda létezését még elismerő, nézeteit még nem revidáló korábbi SZTRIPSKY a századelőn tekintélyesebb fórumokon publikálta két állítólagos körtvélyesi kiadvány leírását. (SZTRIPSKY, 1911., Uő, 1912.) Igaz, mindkét esetben hozzátéve: „egyetlen példánya sem ösmeretes”. SZTRIPSKY, 1912., 1967. II. 2629177. tétel: „Bukvar. (Körtvélyes, 1680. táján.)”, uo. II. 2630178. tétel: „Pentecostarion. (Körtvélyes, 1680. táján.)”, melyet így definiál: „görög egyházi bolgárnyelvű szerkönyv”). A sohasem létezett kárpátaljai cirill betűs nyomtatásról, majd a püspökök nyomdafelállítási terveiről HODINKA által végzett anyaggyűjtés tehát megérdemelné a monografikus feldolgozást, illetve a forráskiadványként való publikálást. Hiszen nemcsak BORSA által hivatkozott és ilyen-olyan irányú elfogultságúnak jellemzett szerzők, hanem még KIRÁLY is elismeri létezését (КИРАЙ, 1983.). – *Sztripszky* munkásságát a jelenlegi szakirodalom intenzíven tárja fel, MEGELA, 1993. után UDVARI István dolgozatait emeljük ki, mint aki a könyvészeti vonatkozásokon túl *Sztripszky* néprajzi és nyelvészeti – névtani – kutatásait is elemzi, számos új adat illetve forrásmellékletek közreadásával. (UDVARI, 1998., Uő, 1999., Uő, 1999a., Uő, 1999b., Uő, 1999c., Uő, 1999d.)

Hodinka tévedése

A munkácsi görög katolikus egyházmegye (korábban apostoli vikáriátus) egyházközségei számára tehát a könyvbeszerzés alapvető megoldása továbbra is az import maradt. Ebben a liturgikuskönyvimportban az 1770-ig legálisan árusító orosz könyvkereskedők mellett – majd a kitiltásukat követően minden bizonnyal nagyobb arányban – jelen-

tős szerepet játszott a dél-oroszországi és galíciai, tehát a mai ukrán területeken működött nyomdák termékeinek behozatala, egyelőre fel nem tárt közvetítők útján. UDVARI István említi például, hogy Büd község jó anyagi helyzetét illusztrálják a tizenhét- és tizennyolcadik századi lemergi, kijevei, pocsájevi kiadványok vásárlásai. Közvetítőkként a tiszai tutajosokat jelöli meg. Forrásként „a tizenkilencedik századi eleji összeírások”-ra utal, tehát a provenienciát, még kevésbé a bekerülés előtti könyvmozgást a tizennyolcadik századra visszamenőleg nem tudjuk rekonstruálni. (A jelzettel is hivatkozott irat 1809-ből származik. UDVARI, 1984. Büd község cirill szerkönyveire vonatkozóan a Hajdúdorogi Püspöki Levéltár Fasc. 20. No. 30. iratára hivatkozik: uo. 137.) HODINKA tehát minden valószínűség szerint tévedett, amikor túlbecsülte az „északorosz”, moszkvai területekről származó könyvek arányát. Maga is felveti a kérdést: miért részesítették volna előnyben a ruszinok a rosszabb minőséggel előállított, alacsony tipográfiai ízlésről tanúskodó „északi” (moszkvai) nyomtatványokat a jobb alapanyagú, fejlettebb technikával nyomtatott, és észrevehetően magasabb esztétikai érzéket, nagyobb tipográfiai kultúrát mutató „déli” (= mai ukrán területekről származó) könyvekkel szemben? A választ az orosz területeken történt szövegjavítás (amely korrekció az orosz raszkol egyik oka is volt) elterjedtségének hírében találja meg: a korrigált szövegek iránt nagyobb bizalommal viselkedtek a vásárlók, mint az olyan könyvek iránt, amelyek szövegének teológiai helyes voltát nem támasztotta alá ilyen híres korrekció. (HODINKA, 1909. Uő, 1925.) Ám ez a válasz olyan egyházközségek tömeges meglétét tételezi fel, amelyek hitben műveltek és igényesek, valamint a távolabbi nyomdák nyilván drágább termékeit a legtöbb esetben képesek megfizetni, tehát anyagilag tehetősek. Egyik feltétel sem teljesül a kárpátaljai ruszinok esetében! Hiszen éppen a kárpátaljai templomokban használtak a nyomtatott könyvek elterjedése után is igen számos kéziratot, amelyek legalább annyi másolói hibát hordoztak, mint a Nyikon patriarcha korrekciója előtti orosz könyvek. (ДЭЖЕ, 1996.) Ennek oka pedig a kárpátaljai egyházközségek szegénysége: éppen HODINKA fentebb már hivatkozott adatai szerint egy, sőt két tehén áráért juthattak egy-egy liturgikus könyvhöz a kárpátaljai bizánci rítusú egyházközségek – amelyekben nem csupán a hívek éltek valamennyien (sic!) jobbágy sorban, hanem papjaik is, akik az unió után jogilag felszabadultak ugyan, ám az önálló püspökség 1771-es felállításáig nem élvezhették egyházi jövedelmeik alap-

vető részét. (ARATÓ, 1971. ARATÓ, 1975. ARATÓ, 1983. 54–55. 102–106. HODINKA, 1909. NEUPAUER, 1989. ZSATKOVICS, 1884.) Éppen az orosz könyvkereskedők legális működésének idején még olyan fokú a kárpátaljai egyházközségek szegénysége, hogy az élet kényszere és a hétköznapi gyakorlati logikája szerint az ukrán nyomdák termékeit is vásárolniuk kellett – a nyomdák közelebbi fekvéséből adódó viszonylagosan olcsóbb voltuk miatt is.

A jelenlegi szakirodalom Hodinka-kritikája

Az újabb irodalomban OJTOZI Eszter hívta fel a figyelmet arra, hogy az általa vizsgált gyűjteményekben az ukrán területekről származó könyvek aránya egyáltalán nem csekély. (OJTOZI, 1982. 19.) Sőt ennél is tovább megy, és azt az álláspontot képviseli – HODINKÁVAL ellentétben –, hogy a pocsájevi, lemergi és más ukrán nyomdák termékeit legalább olyan mértékben vásárolták a kárpátaljai egyházközségek, mint az orosz nyomdák-ból származó könyveket. Ezt *Olsavszky Mánuel* apostoli vikárius egyik iratával is alátámasztja: *Olsavszky* vikárius már 1759-ben jelenti Rómának, hogy a liturgikus könyvek lengyel területről hozatnak be. (OJTOZI, 1982. 39.) Azt nem tükrözi a szöveg, hogy a lengyel területről behozott könyveket ott is nyomtatták volna, hiszen az orosz könyvárusok is onnan érkeztek; az adott *Olsavszky*-hely azt kívánja hangsúlyozni, hogy drága, importált könyvekre szorulnak egyházközségei, mivel nincs a „ruthének” és „valachok” számára könyvnyomtatás Magyarország területén.

Közvetve az egri anyag is ezt támasztja alá: a moszkvai kiadványok száma viszonylag csekély (bár éppen a meglévők egyike ritkaság), ám ha ilyenek a környező térségben többségben lettek volna, akkor a bekerülésük aránya is nagyobb lenne. Az adat értékét némileg korlátozza, hogy Egerben a könyvek unitus, tehát katolikus területről származó volta erősebb szempont volt, mint a moszkvai, tehát szakadár területeken végbe ment szövegjavítás (amelyről talán nem is tudtak a római katolikus püspökségen). Az OJTOZI által vizsgált gyűjtemények esetében pedig tekintettel kell lennünk arra is, hogy a tizenhét-, illetve tizennyolcadik századi nyomtatványok provenienciáját csak nagyon kevés esetben ismerjük a nyomtatás koráig visszamenően. Amennyiben a marginália-anyag nem tartalmaz korabeli kelteztést, illetőleg adatai a proveniencia rekonstruálásához elégtelenek, úgy semmi alapunk sincs annak kizárására, hogy a könyvek bekerülését későbbi, múlt századi közvetítés is eredményezhette.

A galíciai területekkel fennálló kapcsolatok intenzitása nyilvánvalóan növekedett Lengyelország harmadik felosztása után, amikor az osztrák koronához való csatolás megnyitotta a Habsburg Birodalom határait a szóbanforgó területek felé, azaz a (könyvkereskedők szempontjából is) zárt határ keletebbre és északabbra került. Minthogy itt a könyvek beáramlását megkönnyítő *politikai* kapcsolatokra gondolunk, nem kerülünk ellentmondásba azokkal a *nyelvi* adatokkal, amelyek arról tanúskodnak, hogy ugyanakkor a munkácsi görög katolikus egyházszerkezet kiépülésével és megszilárdulásával párhuzamosan csökken a lengyel klérus befolyása, így eltűnnek az egyházigazgatási iratok *nyelvi* polonizmusai. (UDVARI, 1995.) OJTOZI a máriapócsi monostor könyvtárának rekonstruálásakor közli a marginália-szövegeket, később – a nyíregyházi és a debreceni anyag leírásakor – csupán jelzi az által vizsgált könyvek marginália-anyagát („*marginalia cyrillica*”, ill. „*latinica*”), ám a konkrét bejegyzések szövegét nem közli, hanem azok „további kutatása”-ra utal. (OJTOZI, 1985. OJTOZI, 1987.) A debreceni marginália-anyagon „további kutatás”-t UDVARI István végzett, ám csak néhány tételét írta le. Publikálásra nem került. (Jegyzetfüzete szíves kölcsönadása folytán jelenleg birtokunkban.)

Egyelőre tehát nem rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek *vitathatatlanul* cáfolnák, hogy az orosz könyvkereskedők HODINKA által vizsgált legális működése idején a segítségükkel importált moszkvai könyvtermés dominált volna. Egyetlen bizonyíték sincs ugyanakkor HODINKA álláspontjának alátámasztására, így azt fenntartással kell kezelnünk. Hiszen a valószínűségi számítás törvényei szerint a már feltárt magyarországi gyűjtemények anyaga – amelyekben OJTOZI szerint a könyvek többsége Lvovból származik – alapul szolgálhat a többi gyűjteményre való extrapoláláshoz, az eddigieknél pontosabb véleményalkotáshoz. Jóllehet *elég-séges* alapul ez csakis a valószínűségi, analóg, és nem az abszolút logikai következtetésekhez szolgál. Az abszolút logika szigorúságával már sohasem mondhatunk ítéletet, ám a pontosabb képalkotáshoz nagyban hozzájárulna, ha magyarországi szakembereink a határok civilizált átjárhatósága folytán szabadon kutathatnának Kárpátalján.

Az orosz kereskedők kitiltását követően a fiatal görög katolikus püspökségek főpásztorai is nagyobb figyelmet szentelnek a liturgikuskönyv-állomány hitelvi helyességének: 1773. március 1. és május 6. között *Božičković Bazil* körösi (= križevci, címzetes szvidnici), *Bacsinszky Andrá*s munkácsi és *Major Gergely* fogarasi görög katolikus püspök Bécsben

zsinatot tartott, amelyet Mária Terézia hívott össze az ünnepek, szertartások, így a liturgikus könyvek száma és szövege tekintetében mutatkozó eltérések és vitás kérdések megoldása céljából. A bécsi görög katolikus zsinat határozatban rögzítette, hogy melyek a liturgiához nélkülözhetetlen szláv és román nyelvű könyvek (számuk tizenhét), és megállapította a vitás szöveghelyek (mint Filioque a hitvallásban) helyesnek ítélt formáját. (LACKO, 1975.) Minthogy ennek alapján már nem csupán a bécsi cenzúra, de valamennyi unitus főpásztor határozata is tiltotta olyan könyvek használatát, amelyek nem felelnek meg az unió hitelveinek (például az orosz patriarchát említik a könyörgésben), a külföldi könyvimport elvi lehetősége az unitus nyomdák (mint Pocsájev, Lemberg) termékei számára maradt nyitva. ОЈТОЗИ, 1982. No. 57., 68. említi, hogy két 1747-es moszkvai kiadványban a görög katolikus felhasználók kézzel beírták a „Filioque”-t («И от Сына исходящего»), ill. Szent Vlagyimir nevét a magyar Szent Istvánra cserélték («нашего Владимира» → «угорские... Стефана»).

A bécsi Typographia Orientalis (= a Kurzböck-nyomda) *nem* jelentette meg a zsinat által szükségesnek deklarált tizenhét alapvető könyv mind-egyikét, és a megjelentekre is kellett még várni (a Bacsinszky-féle Bibliára három évtizedet), tehát a három, majd 1777-től Nagyváraddal négy önálló unitus püspökség szerkönyvszükségletét korántsem tudta kielégíteni. *A liturgikus könyveket mégis be kellett valahonnan szerezni, és pedig immár olyan forrásból, amelynek a katolikus voltához nem férhet kétség. Ilyen forrásként csakis a mai ukrán és fehérorosz területek nyomdái jöhettek számításba.*

Ha mindezt figyelembe véve a történelmi tények logikájából következő árnyalt véleményt alakítunk ki, akkor a jelenlegi ismereteink szintjén HODINKA és ОЈТОЗИ álláspontja nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. Az előbbi szerző véleményét az orosz és ukrán területekről származó könyvek arányára vonatkozóan a későbbi vizsgálatok nem cáfolták meg teljes egészében, hanem korrigálták, pontosították. ОЈТОЗИ hatalmas gyűjtő és leíró munkája csupán a mai Magyarország területére és a jelenleg hozzáférhető (= fennmaradt) anyagokra irányulhatott. Ezeket e korlátokon belül is csak a Tiszántúl gyűjteményeit tekinthettük feltártnak, más területek anyagáról csak az alább említett újabb munkák tudósítanak. HODINKÁnak még jobb lehetőségei lettek volna a munkácsi egyházmegye templomaiban található szerkönyvanyag teljes átvizsgálására. Ő azonban ilyen mértékű átfogó feltárást nem végzett, főként az Ungvári Püspöki Könyvtár, illetve

néhány nagyobb közgyűjtemény alapján dolgozott. Az utóbbi évtizedek néhány munkája még mindig csak Ungvárra koncentrált. (МИКИТАС, 1964.) Jóllehet korábban történtek lépések, így a marginália-kutatás művelői egyben magukról a nyomtatványokról is nyújtanak adatokat (SZTRIPSZKY, 1910. ПАЊКЕВИЧ, 1928.). Bár két világháború és az egyházi értékek iránt nem éppen a legnagyobb tiszteletet tanúsító politikai korszak után már sohasem fogjuk a századelőn még fellelhető anyagot látni, mégis – helyszíni tapasztalataink alapján – kijelenthetjük: a munkácsi egyházmegye templomaiban használt liturgikus könyvek provenienciájának megállapítását, így a könyvimport kérdésének megoldását is jelentős mértékben elősegítené a Kárpátalján jelenleg még fellelhető egyházi könyvanyag teljes és – fontos kiemelnünk! – *szakszerű* leírása, annotált bibliográfiákban való közreadása. (Néhai *Bendász István* gk. kanonok gyűjteményét kutatva szereztünk ilyen irányú tapasztalatokat.)

Következtetéseink a Hodinka utáni magyarországi cirill könyvészet eredményei alapján

Magyarországon 1958-tól folynak az egyházi gyűjtemények régi cirill fondjainak rendszeres feltárásai. (ОЙТОЗИ, 1984. 123–125. ОЙТОЗИ, 1984a. FÖLDVÁRI, 1993.) A munkálatok e tárgyban KNEIÉZA István és BALECZKY Emil fellépésének eredményeként indultak meg. (KNEIÉZA, 1958. BALECZKY Emil et alii: *Hozzászólások, válasz, elnöki zárszó*. Uo. 91–124.) Elsősorban a tiszántúli gyűjtemények anyagai kerültek bemutatásra. (GOTTESMANN, 1962. GOTTESMANN, 1963. ОЈТОЗИ, 1977–1979. ОЈТОЗИ, 1982. Legújabbban abban a régióban a nyíregyházi orthodox egyházközség könyvanyaga került feltárásra FÖLDVÁRI Sándor munkájaként, részben OTKA támogatással.) Később a vizsgálatok más területekre is kiterjedtek. (ОЈТОЗИ – KÁRPÁTI, 1987. FÖLDVÁRI – ОЈТОЗИ, 1992. ФЕЉДВАРИ – ОЙТОЗИ, 1995.) Amíg HODINKA számára a görög katolikus egyházközségek szerkönyvei beszerzésének a rekonstruálása (= proveniencia-kutatás) jelentette a központi kérdést, addig a KNEIÉZA- és BALECZKY-féle fordulat nyomán az egyházi és a világi gyűjtemények szláv anyagának nyelvi és könyvészeti, illetve kodikológiai vizsgálata került a kutatás fókuszába.

Itt említjük meg, hogy a régi hagyományokra visszatekintő, magas színvonalú magyarországi latinbetűs paleográfia mellé felzárkózott a hazai

cirill paleográfia, amelyet a szegedi József Attila Tudományegyetemen kialakult műhely reprezentál, az iskolateremtő H. TÓTH Imre és tanítványa, KOCSIS Mihály nyelvész és kodikológus munkáival. (TOT, 1980., 56–60.) A cirill betűs román liturgikus könyveket (= román szerkesztésű egyházi szláv szerkönyveket) kibocsátó erdélyi nyomdák történetében sok volt a fehér folt, amelyek eltüntetését ECSEDY Judit kutatásai segítik elő. A Szentendrei Szerb Görögkeleti Egyházművészeti és Tudományos Gyűjtemény könyveinek három szerb szerzőtől származó leírását a tárgya és gazdag művelődéstörténeti kísérőtanulmánya kapcsolja a magyar szlavisztikához; a délszláv anyagokat is tartalmazó hazai gyűjteményeink további vizsgálatát jelentős mértékben elősegíti. (СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ–ПАЉ – МАНО–ЗИСИ, 1991.) Az Országos Széchényi Könyvtár kutatócsoportja BORSA Gedeon vezetésével a Régi Magyar Nyomtatványok Tára tételeiben a történelmi Magyarország területén megjelent könyvek, így a szláv nyelvűek leírását adja; ruszinisztikai szempontból fontosak például a nagyszombati kiadványok.

A Dunántúl gyűjteményeire csak a legutóbbi években terjedt ki a kutatás, jóllehet olyan tekintélyes fondok cirill nyomtatványai nélkülöznek pontos leírásukat, *méginkább a marginália-anyag feldolgozását*, mint a Pécsi Egyetemi Könyvtár Klimó Gyűjteménye. (Itt az anyagot bekatalogizálták ugyan, azonban a részletes cirill könyvészeti leírás és marginalia kutatás nem történt meg. MÓRÓ Máriának, a Klimó Gyűjtemény vezetőjének itt mondunk köszönetet, amiért pécsi helyszíni tájékozódásunk alkalmával segítségünkre volt.) Leírásra került a Veszprémi Érseki Könyvtár cirill könyvanyaga, amely az 1748-ig fennállt sósikúti szerb egyházközség tulajdonát képezte. (ФЕЛЬДВАРИ – ОЙТОЗИ, 1993. Függelék: a Veszprémi Püspöki Könyvtár cirill fondjának annotált bibliográfiája.) Bejegyzései megerősítik a fentebb HODINKA koncepciójával kapcsolatban elmondottakat. A délszláv nyomtatványokban nem találunk margináliát, ami összhangban áll MANO–ZISI megállapításával: a szerbek a délszláv nyomtatványokat vándorlásuk során hozták magukkal. (СИНДИК – ГРОЗДАНОВИЋ–ПАЉ – МАНО–ЗИСИ, 1991. 4–7., a délszláv nyomtatványokat magukkal hozták: uo. 368–370.) A keleti szláv nyomtatványokat ellenben itt, Magyarország területén vásárolták. A bejegyzések szerint a sósikúti szerb egyházközség 1732-ben, 1736-ban és 1740-ben vásárolt könyveket, és pedig egy 1636-ban Lvovban megjelent *Evangeliumot*, valamint olyan tizenhét századi kiadványokat, amelyek szintén a mai

ukrán területeken működött nyomdák termékei. (FÖLDVÁRI 1994. 307.) Még az orthodox szerbek sem idegenkedtek adott esetben a mai ukrán területek unitus nyomdáinak kiadványaitól – a ruszinok esetében ezt még kevésbé lenne okunk feltételezni HODINKA nyomán!

Megerősíthetjük tehát OJTOZI korrekcióját, aki nem fogadja el HODINKA véleményét az (unitus) ukrán nyomdák kis arányára vonatkozólag. Egyetlen szerb egyházközség önmagában természetesen nem bizonyító erejű, a Dunántúl és Dél-Magyarország eddig feltáratlan egyházi gyűjteményei még sok feladatot rónak a kutatásra. Várható ugyanakkor, hogy a marginália-szövegek hozzájárulnak a cirill szerkönyvek beszerzésének pontosabb megismeréséhez.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

- ADLER, Philip: *Nation and Nationalism Among the Serbs of Hungary 1790–1870*. East European Quarterly, 13. 1979. 3. 271–285.
- ARATÓ Endre: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*. Bp. 1971. 186–198.
- ARATÓ Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Bp. 1975. 124–127.
- ARATÓ Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Bp. 1983.
- BALECZKY Emil et alii: *Hozzászólások, válasz, elnöki zárszó*. [Cf. KNIEZSA, 1958.] MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 12. 91–124.
- BORSA Gedeon: *A körtvélyesi kolostor nyomdája*. MKszle, 110. 1994. 3. 302–307.
- BOYNYCHICH Iván: *Két ó-szláv kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában*. MKszle, 3. 1878. 5. 224–228.
- FÖLDVÁRI Sándor: *Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet*. In: UDVARI István (szerk.): *Hodinka Antal Emlékkönyv*. Nyíregyháza, 1993. 295–303.
- FÖLDVÁRI Sándor: *Adalékok a Veszprémi Érseki Könyvtár cirill könyveinek proveniencia-kérdéséhez*. MKszle, 110. 1994. 3. 307–314.
- FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a kárpátaljai ruszin, görög katolikus kultúrában*. In: BEKE Margit – BÁRDOS István [szerk.], *Magyarok Kelet és Nyugat metszsvonalán. A nemzetközi történetes konferencia előadásai*. Esztergom, 1994. 297–308.

- FÖLDVÁRI Sándor: *Egy, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban őrzött szerb kéziratos Oktoich provenienciája*. In: H. TÓTH Imre [szerk.], *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged: JATE Szláv Tanszéke, 1995. 71–76. IS[!]SN [sic!] 963 482 086 7 (Ortodoxia) [sorozat?? – sorszám nélk.]
- FÖLDVÁRI Sándor: *Felvilágosodás és nemzeti megújulás a kárpátaljai ruszin kultúrában*. MFilSzle, 40. 1996. 1–3. 53–80.
- FÖLDVÁRI Sándor: *Habina Lukács egri szláv könyvgyűjtéséről*. MKszle, 112. 1996. 3. 385–391.
- FÖLDVÁRI Sándor: *Eger szerepe a ruszin papképzésben*. Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 5. 1996. 203–212.
- FÖLDVÁRI Sándor – OJTOZI Eszter, *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványai*. Debrecen, 1992.
- GOTTESMANN, Dorothea: *Slawische Bücher in dem Bibliotheken der reformierten Kollegien in Debrecen und Sárospatak bis 1850*. Debrecen, 1962.
- GOTTESMANN, Dorothea: *Slawische Bücher der Universitätsbibliothek in Debrecen bis 1850*. Debrecen, 1963.
- HODINKA Antal: *Erdélyben és Oláhországban megjelent ó-szláv nyomtatványok*. MKszle, 15. 1890. 1–2. 106–126.
- HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Bp. 1909.
- HODINKA Antal: *Muszka könyvgyűjtés hazánkban 1711–1771*. In: Lukinich Imre [szerk.]: *Emlékkönyv gróf Klebersberg Kunó negyedszázados politikai működésének emlékére*. Bp. 1925. 427–436.
- KÁLLAY Béni: *A szerbek története 1780–1815*. I. köt. Bp. 1877.
- KNIEZSA István: *A magyar szlavisztika problémái és feladatai*. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 12. 1958. 68–90.
- LACKO, Michael, S. J., *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a 1773. celebrata*. Roma, 1975. (Orientalia Christiana analecta, 199.)
- MEGELA, Ivan P.: *Sztripszky Hiador a 19. század végi, 20. század eleji magyar-ukrán kulturális kapcsolatok tükrében*. In: *Régi és új peregrináció; Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Bp–Szeged, 1993. I. 218–225.

- MELICH János: *Hazai rutén-oláh nyomtatványok, nyomdák történetéből.* MKszle, 17. 1909. 1. 92–93.
- NEUPAUER Kamill: *Mária Terézia úrbérrendezése Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa megyében.* Bp. 1989.
- OJTOZI Eszter: *A vilnai Új Testamentum és Zsoltárok egy példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtárban.* Könyv és Könyvtár, 10. 1975. 199–208.
- OJTOZI, Eszter: *Kirchenslawische Bücher aus der Klosterbibliothek zu Máriapócs. 1–2.* Debrecen, 1977–1979.
- OJTOZI Eszter: *A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei.* Debrecen, 1982.
- OJTOZI Eszter: *Az Osztrogi Biblia két példánya a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában.* Könyv és Könyvtár, 13. 1982. 121–135.
- OJTOZI Eszter: *A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei.* Debrecen, 1985.
- OJTOZI Eszter: *Rumanica a Debreceni Egyetemi Könyvtár állományából.* Könyv és Könyvtár, 14. 1985. 99–119.
- OJTOZI Eszter: *A Debreceni Egyetemi Könyvtár szláv nyelvű és szláv vonatkozású régi nyomtatványai.* Debrecen, 1987.
- OJTOZI Eszter – KÁRPÁTI László: *Cirillbetűs könyvek Miskolcon, Nyíregyházán és a Pálos Könyvtárban.* Debrecen, 1987.
- PETROV, Sándor [sic!]: *Biegner János brassói Tetraevangéliuma 1561-ből a csernekhegyi könyvtárban.* MKszle, 15. 1890. 3–4. 300–303.
- PICOT, Emil: *Les Serbes de Hongrie.* Prague, 1873.
- SCHWICKER, Johann Heinrich: *Politische Geschichte der Serben in Ungarn.* Bp. 1880.
- SZTRIPSZKY Hiador: *Széljegyzetek templomi könyveinkben.* Görög katolikus Szemle, 1910. 208–210.
- SZTRIPSZKY Hiador: *A hazai rutének legrégebbi nyomtatványai.* MKszle, 19. 1911. 2. 117–131., 3. 243–261.
- SZTRIPSZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711.* Bp. 1912., 1967.
- SZTRIPSZKY Hiador: *Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen?* Зоря–Hajnal, 2. 1942. 1–2. 5–32. Ruszin rezmé: 32–34.

- UDVARI István: Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliséghez. XVIII. századi cirillbetűs kéziratok Szabolcsban. In: KUNT Ernő — SZABADFALFI József — VIGA Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 1984. 135–146.
- UDVARI István: *Ruszin (kárpátukrán) írásbeliség a XVIII. században*. Budapest, 1995.
- UDVARI István: Adatok Sztripszky Hiador könyvészeti munkásságáról. *Könyv és Könyvtár*, 20. 1998. 67–97.
- UDVARI István: Adatok Sztripszky Hiador néprajzi munkásságához (1875–1946). In: P. PUNYKÓ Mária (szerk.): *Madarak voltunk... : Kárpátaljai néprajzi írások*. Budapest–Beregszász, 1999. 105–151.
- UDVARI István: Adatok Sztripszky Hiador műfordítói munkásságáról. *Könyv és Könyvtár*, 21. 1999. 105–151.
- UDVARI István: *Sztripszky Hiador nagyszombati hagyatékának bibliográfiai vonatkozású adatai*. *Könyv és Könyvtár*, 21. 1999. 265–284.
- UDVARI István: *Sztripszky Hiador névtani munkássága*. *Magyar Nyelv*, 95. 1999. 4. 412–418.
- UDVARI István: *Sztripszky Hiador két levele Melich Jánoshoz*. *Magyar Nyelv*, 95. 1999. 4. 502–506.
- UROSEVICS Daniló: *A magyarországi délszlávok története*. Bp. 1969.
- ZSATKOVICS Kálmán [György]: *Az egri befolyás és az ellene vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében*. Századok, 15. 1884. 680–696, 766–786, 839–877.
- ДЭЖЕ, Ласло: *Деловая письменность русинов в XVII–XVIII веках*. Nyíregyháza, 1996.
- ГАВРИЛОВИЋ, Никола: *Istorija hirilskih ustamparija u Habzburškoj monarhiji u XVIII веку*. Нови Сад, 1974.
- J. Ж. [ЖИВОЙНОВИЋ] *recenziója: КОСТИЋ, 1912*. *Летопис Матице Српске*, 87. 1912. 290. 83–84.,
- КАРАТАЕВ, Иван: *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. Санкт-Петербург, 1883.
- КИРАЙ, Петер: *Русинские издания Трнавской университетской типографии*. In: PÉTER Mihály (ed.): *Russica. In memoriam E. Valeczky*. Bp. 1983. 41–48.
- КОСТИЋ, Мита: *Рускосрпска књижарска трговина Терезијанског доба*. Срем. Карловци, 1912.

- МИКИТАС, Василь: *Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. Опис і каталог.* Львів, 1964.
- ОЙТОЗИ, Эстэр: *Фонды книг кирилловской печати XV–XVIII вв. нескольких библиотек Венгерской Народной Республики.* Федоровские чтения 1980. Москва, 1984. 123–125.
- ОЙТОЗИ, Эстэр: *Итоги и задачи исследования старопечатных славянских книг в северовосточной части Венгрии.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Dissertationes Slavicae, Sectio Linguistica, 16. 1984. 221–226.
- ПАНЬКЕВИЧ, Иван: *Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах.* Науковий Збірник Товариства Просвіта; 5. 1928. 155. skk.
- ПЕТРОВ, Алексей Леонидович: *Материалы для истории Угорской Руси. Том 5.* Санкт-Петербург, 1908. 103–105.
- СИНДИК, Надежда Р. – ГРОЗДАНОВИЋ–ПАЛЋ, Мирослава – МАНОЗИСИ, Катарина: *Опис рукописа и старих штампаних књига Библиотеке Српске Православне епархије Будимске у Сентандреји.* Београд–Нови Сад, 1991.
- СТРІПСЬКИЙ, Ядор: *Початки друкарства на Подкарпатію.* Зоря–Найна, 2. 1942. 3–4. 261–280.
- ТОТ, Имре [H. TÓTH, Imre]: *Задачи изучения и описания славянских кирилловских рукописей, находящихся в венгерских книгохранилищах.* Paléographie et diplomatique Slaves. Sofia, 1980., 56–60.
- ФЁЛЬДВАРИ, Шандор: *Старопечатные книги кирилловского и глаголического шрифтов Эгерской архиепископской библиотеки.* Slavica; Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, 27. 1995. 83–96.
- ФЁЛЬДВАРИ, Шандор: *Супрасль как белорусский центр культуры и экземпляр в Венгрии первой книги супрасльской типографии.* In: ZOLTÁN András [ed.] *Hungaro–Alboruthenica*, 1. 1996.
- ФЁЛЬДВАРИ, Шандор: *Памятники обучения церковнославянскому языку закарпатцев-грекокатоликов в г. Эгер.* In: LENDVAI, Endre – HAJZER, Lajos [Ed.], *Slavica Quinqueecclesiensia*, tomus III. Pécs, 1997. 195–203.

ФЕЛЬДВАРИ, Шандор – ОЙТОЗИ, Эстер: *Кириллические книги Веспремской Архиепископской библиотеки и южнославянская миграция в селе Шошкут*. Stud. Slav. Sav. 4. 1995. 1–2. 143–157.

ФЙОЛЬДВАРИ, Шандор: *Стародруки кириличного шрифту в римокатолицьких бібліотеках Угорщини*. In: МИШАНИЧ, Олекса [ред.]: *Третій Міжнародний Конгрес Україністів 26–29 серпня, 1996 р. Літературознавство, Бібліографія, Інформатика; Доповіді та повідомлення*, Харків, 1996. 188–192.

SÁNDOR FÖLDVÁRI

Provenience of the Old-Printed Cyrillic Books Being Held in Church Libraries of the Former Hungarian Kingdom

Anton Hodinka's Conception as Reflected by the Latest Researches

The territory of the Former Hungarian Kingdom was remarkably larger than it is now and a great part of it was settled by inhabitants of non-Hungarian origin perhaps of Slavic. The Sub-Carpathian Rusyns and a part of the Rumanians belonged to the Greek Catholic (i. e. Uniate) Church and another part of the Rumanians and all the Serbs, too, were of the Orthodox Church. Therefore the Rusyn, the Rumanian and the Serb parishes needed far more liturgical books than the Roman Catholic ones since the Byzantine liturgy is far more complicated than the Roman Catholic one. Anton Hodinka was the first author in 1909 who studied the activity of the Russian booksellers travelling around the former Hungarian Kingdom before 1770, when the import of the Cyrillic books was forbid by Queen Maria Theresa. E. Ojtozi and S. Földvári have criticized A. Hodinka's conclusion that the majority of the books were imported from the territory of recent Russia. The former researcher published the description of the materials of Greek Catholic Church libraries of present Hungary (which has a far less territory than the former Hungarian Kingdom, therefore investigation could not cover the archives and collections now being abroad), the latter specialist has continued her investigations including the Roman Catholic libraries, too. It is documented by E. Ojtozi's finding that the majority of the books held in Greek Catholic parishes were printed in typographies of Potchajev, Lvov, Unev etc. but hardly less books were from Russia. S. Földvári has come to the same result studying the marginalia of Cyrillic books held in Roman Catholic libraries. There are numerous old-printed Cyrillic books also in Roman Catholic collections and some of them are supposed to be real rarities. It is shown by S. Földvári's publications that the Serb parishes had been importing the books printed in typographies of Potchajev or Lvov but hardly less ones from J. Kurzböck's Typography in Vienna because the books which were printed by Kurzböck had not gained popularity among the Serbs. In the paper detailed survey is given on the works of Hungarian authors published on old-printed Cyrillic books.

CONTRIBUTORS

MÁRIA ERIKA BÁTFAI PhD scholarship holder

University of Debrecen, University and National Library

ISTVÁN BITSKEY (DSc), professor

University of Debrecen, Institute of Hungarian and Comparative
Literary Studies

SZILÁRD BORBÉLY (CSc), associate professor

University of Debrecen, Institute of Hungarian and Comparative
Literary Studies

DÁVID CSORBA PhD scholarship holder

University of Debrecen, Institute of Hungarian and Comparative
Literary Studies

ATTILA DEBRECZENI (CSc), associate professor

University of Debrecen, Institute of Hungarian and Comparative
Literary Studies

PÉTER EREDICS researcher

Jan van Beersstraat 48, 2523 JX Den Haag

CSABA FEKETE senior member

DEBRECEN, Library of Reformed College

SÁNDOR FÖLDVÁRI researcher

H-2119 PÉCEL, P.O.B. 36.

JOLÁN FÜGEDI (OSZK) retired head of library department

TAMÁS GESZTELYI (CSc), associate professor

University of Debrecen, Department of Classical Philology